

Wacław Grzybowski

O mechanizmie podziału pracy społecznej i proporcjach produkcyjnych

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 2, 37-56

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA

VOL. II, 3

SECTIO H

1968

Z Katedry Ekonomii Politycznej Wydziału Ekonomicznego UMCS
Kierownik: doc. dr Augustyn Woś

Wacław GRZYBOWSKI

O mechanizmie podziału pracy społecznej i proporcjach produkcyjnych *

Sur le mécanisme de la division du travail social et les proportions de production

1. POJĘCIE REGULATORA PRODUKCJI

Nie można omawiać problematyki regulowania produkcji bez uprzedniego ścisłego zdefiniowania pojęcia regulatora i określenia zakresu jego działania. Większość ekonomistów pod pojęciem regulatora produkcji rozumie społeczny mechanizm decydujący o rozdziale pracy społecznej pomiędzy różne dziedziny wytwórczości materialnej. B. Minc określa pojęcie regulatora produkcji jako mechanizmu, „przy którego pomocy zostaje dokonany podział społecznych zasobów pracy żywej i uprzedmiotowionej pomiędzy różne dziedziny produkcji [podkreślenie moje W. G.]. Pojęcie regulatora obejmuje również kryteria wyboru różnego rodzaju produkcji i wielkości każdego z nich”. Podobną definicję formułuje Z. Fedorowicz twierdząc:

„Pod pojęciem regulatora produkcji należy, moim zdaniem, rozumieć — najogólniej biorąc — społeczny podział pracy (żywej w postaci zasobów siły roboczej i uprzedmiotowionej w postaci zasobów środków produkcji) pomiędzy różne gałęzie produkcji materialnej.”¹

Nie wchodząc na razie w problem funkcjonowania tego mechanizmu w gospodarce socjalistycznej należy podkreślić, że mechanizm ten działa zawsze, w każdej produkcji społecznej. K. Marks w liście do Kugelmana wyraźnie podkreśla:

* Artykuł stanowi część szerszego opracowania na temat towarowości gospodarki socjalistycznej.

¹ B. Minc: *Ekonomia polityczna socjalizmu*, Warszawa 1963, s. 136; Z. Fedorowicz: *O prawie wartości i rozrachunku gospodarczym*, Warszawa 1957, s. 13.

„Otóż jest self evident (samo przez się oczywiste), że ta konieczność podziału społecznej pracy nie może być zniesiona przez określoną formę społecznej produkcji, zmienić się może tylko sposób jej przejawiania się.”²

Oznacza to, że mechanizm regulowania podziału pracy może się zmieniać w zależności od określonej formy produkcji społecznej, czyli w zależności od aktualnie panujących stosunków społeczno-produkcyjnych. Każdy panujący system stosunków społeczno-produkcyjnych realizuje inny podstawowy cel gospodarowania, dąży do uzyskania innych bezpośrednich efektów produkcyjnej działalności i dlatego w inny sposób realizowana jest „przyrodnicza konieczność” podziału pracy społecznej.

Realizacja podziału pracy społecznej pomiędzy różne dziedziny wytwórczości materialnej polega przede wszystkim na zrównoważeniu produkcji z aktualną i przyszłą konsumpcją społeczeństwa. Jeżeli chodzi o zrównoważenie produkcji z przyszłą konsumpcją społeczeństwa, wymaga to odpowiedniego podziału dochodu narodowego tak, aby nie naruszając podstawowych interesów i potrzeb w zakresie konsumpcji bieżącej zapewnić systematyczny i maksymalny wzrost konsumpcji przyszłej. Z kolei zaś podział dochodu narodowego na akumulację i spożycie (jeśli pominąć wpływ handlu zagranicznego) zależy od rzeczowej struktury dochodu narodowego, od udziału w nim środków konsumpcji i środków produkcji, tzn. od udziału produkcji środków wytwórczości i produkcji środków konsumpcji w tworzeniu dochodu narodowego. Zbyt niski udział produkcji środków wytwórczości, a zbyt wysoki udział produkcji środków konsumpcji nie pozwala na szybkie tempo rozwoju gospodarczego, ogranicza wysokość akumulacji w dochodzie narodowym i odwrotnie — wysoki udział produkcji środków wytwórczości, a niski udział produkcji środków konsumpcji pozwala na szybkie tempo rozwoju gospodarczego, ale ogranicza możliwość zwiększenia bieżącej konsumpcji przedmiotów spożycia. Zagadnienie równowagi produkcji i konsumpcji obejmuje też problem kształtowania proporcji międzygałęziowych produkcji społecznej, co zapewnia już nie równowagę ogólną, lecz dostosowanie produkcji do konkretnych potrzeb w zakresie spożycia konsumpcyjnego i produkcyjnego. Gospodarka narodowa stanowi jedną wielką wzajemnie powiązaną całość, w której poszczególne jej człony (działy i gałęzie) wzajemnie na siebie oddziałują i wzajemnie się warunkują, a wszystkie realizują jeden ogólny i podstawowy cel społeczno-ekonomiczny.

² K. Marks: *Listy do Kugelmana*, Warszawa 1950, s. 68. W cyt. liście Marks traktuje mechanizm podziału pracy jako konieczność (prawo) przyrodniczą.

2. PRAWO WARTOŚCI A MECHANIZM PODZIAŁU PRACY SPOŁECZNEJ

Niektórzy ekonomiści uznają za przejaw regulującej roli prawa wartości w działaniu mechanizmu podziału pracy społecznej sam fakt działania prawa wartości. Najwyraźniej tezę tę formułuje W. Brus pisząc:

„Trzeba się zdecydować: albo prawo wartości działa — wtedy jest regulatorem w podanym wyżej znaczeniu, albo nie jest regulatorem — wtedy nie działa.”³

Według W. Brusa możliwe są trzy rozwiązania:

„Albo produkcja socjalistyczna jest w całości regulowana przez prawo wartości i wtedy należy mówić o jego działaniu bez żadnych ograniczeń.

Albo produkcja socjalistyczna w jakiejś mierze (tylko w pewnych warunkach, w pewnych dziedzinach, itp.) regulowana jest przez prawo wartości: wtedy znajduje zastosowanie teza o działaniu prawa wartości w ograniczonym zakresie.

Albo wreszcie produkcja socjalistyczna w ogóle nie jest regulowana przez prawo wartości, tzn., że nie ma konieczności takiego kształtowania proporcji produkcyjnych, by relacje cen odpowiadały relacjom wartości, państwowa polityka cen natomiast powinna opierać się na innych podstawach.”⁴

W efekcie W. Brus formułuje tezę, że „w takim stopniu, w jakim działa prawo wartości, jest regulatorem produkcji również w socjalizmie.”⁵ Tak więc dla W. Brusa sam fakt działania prawa wartości jest dowodem jego regulującej roli w działaniu mechanizmu podziału pracy społecznej. Nie trudno jednak wykazać, że sam fakt działania jakiegoś prawa ekonomicznego nie wystarcza do uznania jego regulującej roli w kształtowaniu proporcji produkcyjnych. Po to, by prawo wartości mogło regulować podział pracy społecznej pomiędzy różne zastosowania produkcyjne, nie wystarczy sam fakt jego działania, w tym celu musi ono działać z dostateczną siłą i musi wywierać decydujący wpływ na proces podziału pracy społecznej. Cóż bowiem zostaje z regulującej roli prawa wartości w produkcji socjalistycznej, jeśli wyłączy się spod tej roli kształtowanie się takich proporcji, jak: proporcje podziału dochodu narodowego, proporcje pomiędzy działem I i działem II produkcji społecznej i produkcje międzygałęziowe w dziale I przy wysokim stopniu centralizacji zarządzania.⁶ Pozostają jedynie proporcje międzygałęziowe w produkcji środków konsumpcji, ale i w tym wypadku niektórzy ekonomiści — zwolennicy regulującej roli prawa wartości w produkcji wy-

³ W. Brus: *Ogólne problemy funkcjonowania gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1961, s. 177.

⁴ *Ibid.*, s. 172.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ograniczenia takie formułuje J. Mujżel w pracy: *Stosunki towarowe w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1963, s. 176. Także Brus stwierdza, że prawo wartości działa w socjalizmie w ograniczonych ramach. *Op. cit.*, s. 224.

suwają zastrzeżenia, że prawo wartości jest w tej dziedzinie regulatorem ograniczonym.⁷

Jeśli wyłączymy spod regulującej roli prawa wartości proporcje podziału dochodu narodowego na akumulację i spożycie oraz proporcje pomiędzy działem I i działem II produkcji społecznej, to w efekcie pozbawiamy prawo wartości nie tylko funkcji regulujących, ale nawet współregulujących, gdyż prawo to, nie wpływając na działanie mechanizmu podziału dochodu narodowego na akumulację i spożycie, nie decyduje o rozmiarach czynnika w największym stopniu wpływającego na zmianę istniejących, ukształtowanych już proporcji produkcyjnych.

Często zwolennicy regulującej roli prawa wartości w produkcji socjalistycznej powołują się na fakt, że prawo wartości było regulatorem prostej produkcji towarowej i produkcji kapitalistycznej.⁸ Wydaje się, że problem regulowania prostej produkcji towarowej i produkcji kapitalistycznej należy rozpatrywać oddzielnie, gdyż prawo wartości na każdym z wymienionych etapów historycznych działało w odmiennej specyficznej postaci. Ponadto traktowanie prawa wartości jako regulatora prostej produkcji towarowej upraszcza problem podziału pracy społecznej w formacjach przedkapitalistycznych.

Mechanizm podziału pracy społecznej w każdej formacji społeczno-ekonomicznej musi realizować podstawowy cel produkcji, a prawo wartości nie zapewniało realizacji podstawowego celu ani w formacji niewolniczej, ani w formacji feudalnej. W formacjach przedkapitalistycznych działanie mechanizmu podziału pracy społecznej pomiędzy różne produkcyjne zastosowania podporządkowane było przecież podstawowemu prawu ekonomicznemu tych formacji, które wyrażało cel gospodarowania. W związku z tym celem prostej produkcji towarowej było wytwa-

⁷ Mujżel: *op. cit.* Prawie wszyscy zwolennicy regulującej roli prawa wartości w produkcji socjalistycznej formułują szereg warunków ograniczających.

⁸ J. Górski w polemice ze Z. Fedorowiczem stwierdza: „Nikt nie neguje np., że prawo wartości jest regulatorem produkcji drobnotowarowej. Ostatecznym celem tej produkcji jest jednak osiągnięcie możliwie największej ilości wartości użytkowych przez bezpośredniego producenta, który dla jego realizacji wytwarza wartości wymienne, umożliwiające przez wymianę — zaspokojenie potrzeb” (Z. Fedorowicz: *O prawie wartości i rozrachunku gospodarczym*, „*Ekonomista*” 1958, nr 2, s. 482). Należy zauważyć, że J. Górski miesza tu pojęcie celu ostatecznego z bezpośrednim — podstawowym celem produkcji społecznej. Ostatecznym celem każdej produkcji społecznej jest wytwarzanie wartości użytkowych. Bez spełnienia tego warunku produkcja nie byłaby w ogóle potrzebna. Kiedy mówimy o celu gospodarowania w określonej formacji społeczno-ekonomicznej, to zawsze musimy mieć na myśli specyficzny cel wynikający z charakteru panujących stosunków społeczno-produkcyjnych.

rzanie nie po prostu wartości użytkowych, lecz wartości użytkowych na potrzeby klas panujących.⁹

Nie istniał przecież odrębny podstawowy cel produkcji niewolniczej lub produkcji feudalnej w zakresie towarowych form gospodarowania i w zakresie form naturalnych — bezpośrednich. Cała gospodarka społeczna była w niewolnictwie i w feudalizmie, zresztą jak w każdym innym ukształtowanym ustroju społeczno-ekonomicznym, podporządkowana jednemu wspólnemu celowi. Prawo wartości było tylko współregulatorem prostej produkcji towarowej. Ta współregulująca rola prawa wartości wyrażała się w tym, że prawo to aktywnie współdecydowało o podziale pracy społecznej pomiędzy różne dziedziny produkcji towarowej przez wybór takich kierunków produkcji, które zapewniając realizację podstawowego celu formacji społeczno-ekonomicznej jednocześnie gwarantowały realizację wymiany towarów po cenach zbliżonych do wartości towarów.

Pogląd o regulacji roli prawa wartości w prostej produkcji towarowej wywodzi się częściowo stąd, że prawo wartości działa tu bezpośrednio (tzn., że rynkowe ceny towarów są zbliżone do ich wartości rynkowych). Istnienie bezpośredniej ekwiwalentności wymiany nie jest wcale dowodem regulującej roli prawa wartości w produkcji, gdyż spełnienie wymogów podstawowego prawa ekonomicznego formacji społecznej nie oznacza jeszcze naruszenia wymogów prawa wartości. W formacji feudalnej celem produkcji towarowej było wytwarzanie wartości użytkowych głównie na zaspokojenie potrzeb panującej klasy feudalów i warstw uprzywilejowanych, a producenci towarów dostosowywali wielkość i strukturę swojej produkcji do poziomu i struktury potrzeb tejże klasy. Fakt zbywania przez nich (producentów) towarów po cenach równych lub prawie równych wartości nie dowodzi, iż wytwarzanie wartości było motorem podejmowania decyzji produkcyjnych. Wytwarzanie wartości nigdy nie było celem produkcji społecznej. Wymiana i powstające w niej relacje wymienne były i są tylko środkiem realizacji określonych celów ustrojowych. Wartość towaru, jeśli pominąć okres ustroju kapitalistycznego jako szczególny, nie zawiera w sobie nic, co mogłoby być celem i motorem produkcyjnej działalności ludzi. Dopiero szczególne cechy towaru — jego wartość użytkowa lub fakt, że jest „nosicielem” cudzej, nieopłaconej pracy, stanowić mogą cel określonej produkcji społecznej.

⁹ „Za Cesarza Rzymskiego trudy pracowitego i zdolnego ludu, różnymi sposobami, ale stale i niezmiennie służyły bogatym. W swój strój, pożywienie, domy i umeblowanie wybrańcy losu wkładali wszelkie wyrafinowane wygody wykwintu i wspaniałości, jakie mogło głaskać mile ich dumę albo schlebiać ich zachciankom zmysłowym.” E. Gibbon: *Zmierzch Cesarstwa Rzymskiego*, t. I, Warszawa 1961, s. 59.

Rozwój prostej gospodarki towarowej prowadzi do powstania kapitalistycznych form gospodarowania. Szczególny charakter towarowej produkcji kapitalistycznej sprawia, że i prawo wartości nabiera tu szczególnego charakteru. Nie działa już bezpośrednio, lecz w nowej zmodyfikowanej postaci prawa „ceny produkcji”, a później w kapitalizmie monopolistycznym w postaci prawa „ceny monopolowej”. Ta szczególna postać prawa wartości nadaje temu prawu wyjątkową rolę w produkcji kapitalistycznej. Cena produkcji nie jest wyłącznie przekształconą formą wartości, lecz formą wartości szczególnego rodzaju — mieści w sobie prócz kosztów produkcji także wartość dodatkową w postaci zysku przeciętnego. W działaniu prawa ceny produkcji przejawia się działanie dwóch praw ekonomicznych: prawa wartości i prawa zysku przeciętnego jako prawa wyrażającego cel działalności kapitalistycznych producentów. Prawo wartości zostało więc przez kapitalistyczne stosunki produkcyjne sprzężone z działaniem podstawowego prawa ekonomicznego tej formacji społecznej. Nie znaczy to wcale, że przez fakt tego sprzężenia stało się samo podstawowym prawem ekonomicznym kapitalizmu. Ogólna treść prawa wartości pozostała niezmienną, nadal jego treścią jest ekwiwalentność wymiany, realizowana jednak już nie bezpośrednio jak w prostej gospodarce towarowej, lecz pośrednio, w oparciu o przejściową formę ceny produkcji. Prawo wartości i prawo zysku przeciętnego stanowią dwa odrębne prawa ekonomiczne: jedno z nich — prawo zysku przeciętnego — wyraża podstawowy cel kapitalistycznej produkcji, drugie zaś — prawo wartości — sposób realizacji wymiany towarów i celu produkcji kapitalistycznej. Sprzężenie działania tych dwu praw ekonomicznych jest wynikiem działania trzeciego prawa kapitalistycznej gospodarki — prawa konkurencji i anarchii.

W tym znaczeniu prawo ceny produkcji jest w produkcji kapitalistycznej prawem ekonomicznym, które decyduje o działaniu mechanizmu podziału pracy społecznej pomiędzy różne zastosowania produkcyjne. Cena produkcji powstaje bowiem w rezultacie kapitalistycznej konkurencji producentów, w rezultacie nieustannego przepływu kapitałów produkcyjnych z gałęzi mniej rentownych do gałęzi bardziej rentownych. Bez swobodnego przepływu kapitałów, bez konkurencji między producentami nie mogłaby istnieć forma ceny produkcji. Istnienie formy ceny produkcji jest wynikiem „równouprawnienia” kapitałów w podziale ogólnej masy wartości dodatkowej proporcjonalnie do wielkości zaangażowanych w produkcji środków wytwórczości i siły roboczej. Każdy producent kapitalistyczny dąży do maksymalizacji swojego udziału w podziale masy wartości dodatkowej przez odpowiedni wybór kierunków inwestycji produkcyjnych. Tak więc motywem produkcyjnej działalności kapitalistycznych wytwórców towarów jest dążenie do powiększania

zysków, nie zaś dążenie do ekwiwalentności wymiany. Ekwiwalentność wymiany jest w kapitalizmie wolnokonkurencyjnym niczym innym, jak realizacją kapitalistycznej zasady „równe zyski od równych kapitałów”.

W drugiej fazie gospodarki kapitalistycznej — w kapitalizmie monopolistycznym cena produkcji jako bezpośrednia podstawa cen rynkowych towarów ustępuje w gałęziach zmonopolizowanych miejsca cenie monopolowej, która stanowi podstawę do uzyskiwania zysków wyższych od zysku przeciętnego — jest podstawą osiągnięcia zysku monopolowego. Cena monopolowa nie zmienia jednak istoty działania mechanizmu podziału pracy społecznej pomiędzy różne rodzaje produkcyjnej działalności kapitalistów, poważnie tylko modyfikuje cel tej działalności. O podziale pracy społecznej nadal decyduje prawo zysku tylko już nie przeciętnego lecz monopolowego.

W gałęziach produkcji kapitalistycznej o małym udziale kapitału monopolistycznego lub w gałęziach w ogóle nie zmonopolizowanych motywem działalności produkcyjnej producentów pozostaje nadal zysk przeciętny. Producenci nie zmonopolizowani muszą się zadowalać niższym wskaźnikiem zysku, gdyż z reguły są ekonomicznie za słabi do skutecznej konkurencji z producentami monopolistycznymi. Nie dysponują też z reguły najnowocześniejszymi środkami wytwórczości (urządzeniami i maszynami produkcyjnymi) i dlatego ich produkcja jest z reguły znacznie droższa, co obniża rentowność produkcji nie zmonopolizowanej.

Na szczególną uwagę w działaniu mechanizmu podziału pracy społecznej w kapitalizmie zasługuje rola prawa konkurencji i anarchii w produkcji, które decyduje o żywiołowości działania tego mechanizmu, o nieskoordynowaniu działalności poszczególnych producentów, co powoduje powstawanie systematycznych zaburzeń w produkcji i w wymianie. Słusznie pisze Z. Fedorowicz, że „[...] kryzysów nadprodukcji nie można wytłumaczyć samym tylko działaniem prawa wartości.”¹⁰ Kryzysy nadprodukcji w kapitalizmie są przede wszystkim skutkiem współregulującego oddziaływania prawa konkurencji i anarchii na mechanizm podziału pracy społecznej.

Dopiero na tle działania wymienionych praw ekonomicznych gospodarki kapitalistycznej — prawa ceny produkcji jako przejawu działania prawa zysku przeciętnego i monopolowego, prawa wartości oraz prawa konkurencji i anarchii w produkcji — można wyjaśnić działanie mechanizmu podziału pracy społecznej pomiędzy różne produkcyjne zastosowania. Oczywiście, na działanie tego mechanizmu oddziałują jeszcze inne

¹⁰ *Ibid.*, s. 20.

prawa ekonomiczne, np. prawo rozwoju sił wytwórczych, prawo wzrostu wydajności pracy itp. Prawo ceny produkcji i prawo konkurencji i anarchii wywierają jednak wpływ największy — decydujący o proporcjach produkcji kapitalistycznej.

Tak więc prawo wartości spełnia w kapitalizmie funkcję regulującą proporcje produkcyjne, ale nie ze względu na swoją treść ogólną, lecz ze względu na swoją treść specyficzną, ze względu na fakt sprzężonego działania z podstawowym prawem ekonomicznym formacji kapitalistycznej. Gdyby prawo wartości w kapitalizmie nie działało w tej specyficznej postaci, nie mogłoby wywierać tak dużego wpływu na działanie mechanizmu podziału pracy społecznej. Po prostu ekwiwalentność wymiany została w kapitalizmie monopolistycznym podporządkowana realizacji podstawowego celu produkcyjnej działalności kapitalistów — wymógom podstawowego prawa ekonomicznego kapitalizmu.

W gospodarce socjalistycznej nie istnieje takie bezpośrednie sprzężenie działania prawa wartości z działaniem podstawowego prawa ekonomicznego produkcji socjalistycznej. W przeciwieństwie do produkcyjnej działalności kapitalistów producenci socjalistyczni nie są zainteresowani maksymalizacją swoich zysków, gdyż zysk w sensie nieopłaconej i przywłaszczonej cudzej pracy w ogóle w socjalizmie nie występuje. To, co określamy mianem zysku producentów socjalistycznych, jest w istocie tylko udziałem pracujących w tworzeniu wspólnego, ogólnospołecznego funduszu, z którego najpoważniejsza część jest przeznaczana na rozwój produkcji socjalistycznej w celu zwiększenia masy wartości użytkowych na zaspokojenie wciąż rosnących potrzeb społecznych. Ale nawet w tak zmienionej postaci zysk nie jest głównym celem działalności producentów socjalistycznych. Zysk jest co najwyżej efektem zwiększania produkcji — masy wartości użytkowych z jednej strony i zmniejszania się kosztów własnych produkcji z drugiej strony.

Podstawowym celem produkcji socjalistycznej jest maksymalizacja spożycia społecznego. Oznacza to, że producenci socjalistyczni dążą do uzyskania maksymalnej ilości efektów produkcji — wartości użytkowych tak w zakresie dóbr produkcyjnych (środków produkcji), jak i w zakresie dóbr konsumpcyjnych (przedmiotów spożycia).

Realizacja podstawowego celu produkcji socjalistycznej nie musi być wcale sprzeczna z wymogami prawa wartości, gdyż prawo wartości zakłada tylko wymianę produktów pracy — towarów — według ilości zawartej w nich pracy społecznie niezbędnej, nie wyraża zaś żadnych preferencji odnośnie rodzaju wytwarzanych produktów. To, jakie wartości użytkowe winni wytwarzać producenci socjalistyczni, określa plan gospodarczy w oparciu o wymogi podstawowego prawa ekonomicznego formacji socjalistycznej.

Wymogi prawa wartości w socjalizmie, podobnie jak na wcześniejszych etapach istnienia towarowych form gospodarowania, mogą być realizowane przy różnej strukturze produkcji; zarówno przy strukturze produkcji maksymalizującej podstawowy cel produkcji socjalistycznej jak i przy strukturze produkcji, która celu tego nie realizuje lub realizuje tylko w niewielkim stopniu.¹¹ Regulująca rola prawa wartości w produkcji socjalistycznej nie oznacza nic innego jak tylko i wyłącznie decydujące oddziaływanie warunków wymiany na warunki produkcji, czego w socjalizmie stwierdzić nie można, gdyż rynek i wymiana nie jest głównym i jedynym miejscem ujawniania się potrzeb społecznych. W rzeczywistości w socjalizmie występuje zjawisko odwrotne, jak słusznie stwierdza S. G. Strumilin, tzn., że w socjalizmie „proporcje produkcyjne określają już proporcje wymienne.”¹²

Mechanizm podziału pracy społecznej pomiędzy różne dziedziny wytwórczości materialnej jest w socjalizmie uruchamiany przez bezpośrednie formy działania państwa socjalistycznego i jego organów społeczno-gospodarczych. Wielkość i rodzaje produkcji nie są określane samodzielnie i swobodnie przez ekonomicznie i organizacyjnie wyodrębnionych wytwórców na podstawie analizy warunków rynkowych, lecz są określane przez państwo socjalistyczne w oparciu o analizę potrzeb społecznych, przy czym państwo i jego organa społeczno-gospodarcze w toku ustalania wielkości i struktury potrzeb społecznych zasięgają opinii wprost u społeczeństwa w formie ogólnonarodowej dyskusji nad projektem planu gospodarczego, albo też uwzględniają opinię różnych organizacji społeczno-politycznych reprezentujących interesy poszczególnych grup społeczeństwa. Dopiero w wyniku wszechstronnej analizy projekt planu gospodarczego jest zatwierdzany i w formie dyrektywnych zadań przekazywany jednostkom produkcyjnym do realizacji. Mechanizm podziału pracy społecznej nie działa więc samoczynnie w gospodarce socjalistycznej.

Bezpośrednie formy regulowania proporcji podziału pracy społecznej przez państwo socjalistyczne są — jak to już zaznaczyliśmy wcześniej — wynikiem działania nowych, specyficznych dla socjalizmu praw ekonomicznych — głównie podstawowego prawa ekonomicznego i prawa planowego, proporcjonalnego rozwoju. Te dwa prawa ekonomiczne współregulują działanie mechanizmu podziału pracy społecznej; podstawowe prawo ekonomiczne wyznacza kierunki rozdziału zasobów pracy żywej

¹¹ Przy założeniu różnych struktur produkcyjnych przy tym samym poziomie siły nabywczej ludności i dochodach producentów nastąpi tylko zmiana wielkości i kierunku odchyłań cen towarów od ich wartości.

¹² S. G. Strumilin: *Problemy socjalizmu i komunizmu w ZSRR*, Warszawa 1962, s. 205.

i uprzedmiotowionej, wielkość i rodzaje wytwarzanych produktów; natomiast prawo planowego, proporcjonalnego rozwoju określa — warunkuje planowy i skoordynowany sposób działania tego mechanizmu.

Prawo wartości nie jest ani prawem regulującym, ani też prawem współregulującym proporcje produkcji socjalistycznej, wywiera ono tylko wpływ na kształtowanie się tych proporcji. Wpływu tego nie można jednak określać mianem „regulatora ograniczonego” ani też „współregulatora” produkcji. Pomiedzy pojęciem „regulatora” i „współregulatora” produkcji z jednej strony, a pojęciem oddziaływania na proporcje podziału pracy społecznej z drugiej strony istnieją zasadnicze różnice. Prawo ekonomiczne regulujące lub współregulujące proporcje produkcyjne wywiera wpływ decydujący lub współdecydujący na działanie mechanizmu podziału pracy społecznej, wyznacza kierunki tego podziału i sposób działania tego mechanizmu, zaś prawo oddziałujące na proporcje produkcyjne wywiera tylko większy lub mniejszy wpływ na kształtowanie się proporcji produkcyjnych. Wpływ prawa wartości na działanie mechanizmu podziału pracy społecznej w socjalizmie polega, naszym zdaniem, na tym, że przy bezpośrednim sposobie wyznaczania wielkości i struktury produkcji zgodnie z zasadą maksymalizacji spożycia społecznego musi być uwzględniona w większym lub mniejszym stopniu zasada ekwiwalentności wymiany.

Ekwiwalentność wymiany towarowej osiąga się nie tylko przez dostosowanie struktury produkcji do warunków wymiany, tzn. do poziomu i struktury cen sprzedaży, a nawet nie głównie w ten sposób, lecz przez odpowiednią politykę cen. Przeważnie zmiana struktury produkcji powoduje zmianę cen, a nie odwrotnie.¹³ Ekwiwalentność wymiany nie jest więc jakimś „kanonem” dla centralnego planifikatora — podstawową przesłanką maksymalnej efektywności planów gospodarczych.

Stanowisko nasze różni się więc zasadniczo od stanowiska tych ekonomistów, którzy mówią o regulującej lub współregulującej roli prawa wartości w produkcji socjalistycznej obwarowując tę rolę szeregiem warunków ograniczających. Zamiast „manewrować” pojęciem „regulatora ograniczonego” lub „współregulatora” stawiamy problem na innej płaszczyźnie — płaszczyźnie odpowiadającej rzeczywistemu udziałowi prawa wartości w działaniu mechanizmu podziału pracy społecznej pomiędzy różne dziedziny produkcji socjalistycznej.

¹³ Stwierdzenia tego nie należy rozumieć w ten sposób, że zmiana warunków wymiany w socjalizmie zawsze i bezwzględnie następuje w wyniku zmiany warunków produkcji. Możliwa także w socjalizmie jest sytuacja odwrotna. Chodzi jednak nie o pojedyncze lub krótkookresowe zjawiska, lecz o ogólną tendencję rozwojową socjalistycznej gospodarki.

Teza o oddziaływaniu prawa wartości na mechanizm podziału pracy społecznej w niczym nie narusza ogólnej treści tego prawa jako prawa gospodarki towarowej, ani też nie neguje ważności realizacji wymogów tego prawa dla prawidłowego funkcjonowania gospodarki socjalistycznej. Wiele jest jednak praw ekonomicznych, które oddziałują na proces podziału pracy społecznej pomiędzy różne zastosowania produkcyjne. Wystarczy choćby wymienić prawo rozwoju sił wytwórczych lub prawo wzrostu wydajności pracy. Nikt jednak nie mówi o regulującej roli wymienionych praw ekonomicznych i zupełnie słusznie, gdyż sam fakt działania i oddziaływania na proporcje produkcyjne nie może być świadectwem regulowania tych proporcji.

Realizacja wymogów prawa wartości nie może stanowić i rzeczywiście nie stanowi lekarstwa na wszystkie niedomagania gospodarki socjalistycznej. Takie zaś wrażenie można odnieść, kiedy się analizuje różne tezy i sformułowania o roli prawa wartości w gospodarce socjalistycznej.¹⁴

Teza o oddziaływaniu prawa wartości na proporcje produkcyjne znajduje potwierdzenie niezależnie od stopnia centralizacji planowania i zarządzania produkcją socjalistyczną. Stopień centralizacji planowania i zarządzania nie zmienia istoty działających praw ekonomicznych ani też nie zmienia wymogów tych praw. Zwiększenie stopnia centralizacji oznacza tylko przesunięcie decyzji ze szczebla niższego na wyższy szczebel zarządzania i odwrotnie zmniejszenie stopnia centralizacji powoduje przesunięcie decyzji ze szczebla wyższego na niższy szczebel zarządzania. Niezależnie jednak od stopnia centralizacji zarządzania zasadnicze decyzje produkcyjne należą do szczebla centralnego, w tym przede wszystkim decyzje dotyczące wielkości i struktury produkcji.¹⁵

Zmiana w zakresie centralizacji planowania i zarządzania gospodarką socjalistyczną jest tylko zmianą środków realizacji wymogów obiektywnych praw ekonomicznych. W pewnych warunkach zmiana taka może oczywiście polegać na ograniczeniu działania niektórych praw ekonomicznych, w tym także prawa wartości. Ograniczenia takie, przy założeniu prawidłowego rozwoju, mogą być tylko okresowe i nie mogą naruszać samej istoty praw ekonomicznych. Gdyby bowiem przyjąć możliwość długotrwałego naruszenia wymogów prawa ekonomicznego, wtedy prawo to musiałoby utracić swój obiektywny charakter. W pewnych

¹⁴ Dotyczy to zwłaszcza dyskusji o produkcji towarowej i prawie wartości w latach 1956—1958. Por. *Ekonomiści dyskutują o prawie wartości*, Warszawa 1956 i *Dyskusji o prawie wartości ciąg dalszy*, Warszawa 1957.

¹⁵ Oczywiście, gdyby przyjąć postulat „demokracji wytwórców” S. J. Kurowskiego, wtedy także decyzje o wielkości i strukturze produkcji należałyby do przedsiębiorstwa i działanie prawa wartości przyjąłoby postać zbliżoną do tej, w jakiej to prawo działało w kapitalizmie wolno-konkurencyjnym (*Demokracja i prawo wartości*, „Kierunki” 1956, nr 14).

warunkach możliwa jest deformacja socjalizmu i wtedy ma miejsce ograniczenie, nawet istotne, niektórych praw ekonomicznych. Wtedy powrót do normalnego rozwoju polega między innymi na przywróceniu właściwej roli i znaczenia tych praw ekonomicznych, które zostały w okresie deformacji socjalizmu poważnie ograniczone lub częściowo wyłączone z działania.

Ustalenie stopnia oddziaływania prawa wartości na proporcje produkcyjne w socjalizmie wymaga analizy tego problemu w następujących aspektach:

- 1) w aspekcie wpływu prawa wartości na bieżące, krótkookresowe decyzje produkcyjne państwa jako centralnego planifikatora i zarządcy produkcją socjalistyczną;
- 2) w aspekcie wpływu prawa wartości na kształtowanie się proporcji planowych w długim okresie — proporcji perspektywicznych;
- 3) w aspekcie wpływu prawa wartości na decyzje produkcyjne samodzielných przedsiębiorstw socjalistycznych.

3. WPLYW PRAWA WARTOŚCI NA BIEŻĄCE DECYZJE PRODUKCYJNE PAŃSTWA SOCJALISTYCZNEGO

Przy analizie wpływu prawa wartości na bieżące decyzje produkcyjne państwa socjalistycznego zawsze zakładamy istnienie określonej wielkości i struktury produkcji oraz mocy produkcyjnych z jednej strony oraz z drugiej strony określonego poziomu i struktury rodzajowej popytu efektywnego (pieniężnych dochodów ludności i przedsiębiorstw). Wielkość i struktura produkcji może się zmieniać tylko w ramach istniejących możliwości nie wykorzystanych mocy produkcyjnych. Aktualne warunki wymiany rynkowej, a zwłaszcza niepełne zrównoważenie produkcji z efektywnymi potrzebami na pewne rodzaje produktów użytkowych mogą spowodować zmiany w proporcjach ilościowych wytworzonych wyrobów. W przypadku np. niedostatecznej produkcji naczyń emaliowanych na cele zaopatrzenia ludności państwo może stworzyć szereg bodźców zachęcających producentów do podejmowania dodatkowej produkcji w ramach istniejących mocy produkcyjnych i możliwości materiałowych. Tak samo państwo może spowodować zmniejszenie produkcji artykułów wytwarzanych w nadmiarze tak w drodze bezpośrednich nakazów, jak i poprzez wykorzystanie pewnych instrumentów rynkowych, np. przez obniżenie opłacalności produkcji wyrobów wytwarzanych w nadmiarze. W pewnych określonych sytuacjach państwo może tylko w niewielkim stopniu korzystać z instrumentów rynkowych, jeśli metody bezpośredniej dyrektywy okazują się skuteczniejsze i szybciej przynoszą spodziewany efekt.

Zmiany w strukturze produkcji w krótkim okresie czasu nie mogą być oczywiście duże. Nie mogą np. dotyczyć wyrobów o długim cyklu produkcyjnym i długim cyklu przygotowania produkcyjnego, a więc nie mogą z reguły dotyczyć zmiany w strukturze produkcji środków wytwórczości. Nie mogą też zmiany te obejmować produkcji wyrobów, dla których zwiększenia brak dostatecznej ilości surowców i materiałów, oraz wyrobów, na które popyt nie jest jeszcze dostatecznie ukształtowany. Tym niemniej działanie prawa wartości może wywierać i rzeczywiście wywiera korzystny wpływ na strukturę produkcji socjalistycznej korygując błędne ustalenia planu gospodarczego w zakresie lepszego dostosowania produkcji do potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa. Ta korygująca rola warunków wymiennych nie jest jednak rolą regulującą, gdyż tylko w niewielkim stopniu wpływa na zmianę istniejących proporcji produkcyjnych. Aktualne proporcje produkcyjne, istniejące moce produkcyjne i aktualny poziom oraz struktura rodzajowa popytu efektywnego są wynikiem realizacji określonych zadań planu gospodarczego, a powstałe niedokładności w równowadze konsumpcji i produkcji są wynikiem niedostatecznego zbilansowania wielkości produkcji i jej struktury z wielkością (poziomem) i strukturą potrzeb społecznych. Mechanizm rynkowy, o istocie którego decyduje przede wszystkim prawo wartości, spełnia tutaj rolę dodatkowego miernika efektywności i realności planu gospodarczego.

Państwo może jednak wykorzystać instrumenty działania rynkowego w kierunku przeciwnym, tzn. może wykorzystać mechanizm cen rynkowych do zrównoważenia produkcji z efektywnym popytem społecznym. Może po prostu na produkty wytwarzane w niedostatecznej ilości ustalić ceny wysokie, zaś na produkty wytwarzane w nadmiarze ceny bardzo niskie. Zmienia się w ten sposób struktura efektywnego popytu społecznego. Takie postępowanie państwa nie jest możliwe zawsze, w odniesieniu do wszystkich produktów. Nie może np. państwo stosować takiej metody w odniesieniu do produktów podstawowych, decydujących o minimum konsumpcji społecznej. Do takich produktów należą między innymi: chleb, tłuszcze roślinne i zwierzęce, cukier, niektóre rodzaje odzieży itp. Z reguły jednak państwo bardzo rzadko ucieka się do tak drastycznych metod osiągania równowagi między produkcją i konsumpcją, korzystając przeważnie z możliwości zwiększenia produkcji przy istniejących mocach produkcyjnych i możliwościach materiałowych. Sam fakt istnienia jednak takich możliwości świadczy, że mechanizm rynkowy i prawo wartości mogą działać w różnym kierunku: zgodnie z interesem ogólnospołecznym, powodując lepsze i pełniejsze zaspokojenie potrzeb konsumentów, oraz w kierunku przeciwnym, powodując obniżenie pewnych efektywnych potrzeb społecznych. Te różnokierunkowe możliwości

działania prawa wartości są oczywiście w socjalizmie ograniczone przez działanie podstawowego prawa ekonomicznego socjalizmu.

W krótkich okresach czasu rola prawa wartości może wzrastać, może osiągnąć nawet taki stopień aktywności działania, że prawo to staje się współregulatorem proporcji produkcyjnych. Sytuacja taka jest możliwa przeważnie wtedy, kiedy w przeszłości wymogi prawa wartości były uwzględnione w niedostatecznym stopniu lub też nastąpiło ich naruszenie. Dotyczyć to może zresztą każdego innego prawa ekonomicznego, a nie wyłącznie prawa wartości. W pewnych warunkach można uzyskać, przez zmianę cen (bez zmiany istniejących mocy produkcyjnych) i przybliżenie tych cen do wartości towarów, likwidację marnotrawstwa materiałów i surowców, lepsze wykorzystanie istniejących mocy produkcyjnych, pełniejsze zaspokojenie potrzeb społecznych i w efekcie zmianę proporcji produkcyjnych nie tylko w wyrażeniu wartościowym, lecz również w wyrażeniu ilościowym.

4. ROLA PRAWA WARTOŚCI W KSZTAŁTOWANIU PROPORCJI PLANOWYCH — PERSPEKTYWICZNYCH

Proporcje przyszłościowe produkcji socjalistycznej powstają w wyniku realizacji zadań planów gospodarczych wieloletnich i perspektywicznych. Punktem wyjścia do określenia produkcji i jej struktury w docelowym okresie planu muszą być następujące wielkości: poziom przewidywanych potrzeb społecznych i ich struktura, aktualny poziom rozwoju gospodarczego w momencie wyjściowym opracowania planu i możliwości inwestycyjne produkcji.

Poziom i strukturę przyszłościowych—perspektywicznych potrzeb społecznych określa centralny planifikator tak w drodze analizy sytuacji rynkowej, jak i bezpośrednio poprzez wykorzystanie szeregu analiz naukowych dotyczących kształtowania się struktury spożycia konsumpcyjnego i spożycia produkcyjnego przy wyższym poziomie rozwoju produkcji. Aktualna sytuacja rynkowa orientuje tylko o bieżącym spożyciu artykułów konsumpcyjnych, a warunki wymiany środków produkcji o wielkości zużycia środków produkcji. Aktualne warunki wymiany nie orientują w zasadzie centralnego planifikatora o warunkach wymiany w perspektywie, przynajmniej nie orientują w dostatecznym stopniu. Tempo wzrostu zakupów artykułów konsumpcyjnych w ciągu kilku ostatnich lat może być wyłącznie materiałem pomocniczym dla centralnego planifikatora. Kształtowanie się warunków wymiany w ciągu ostatnich lat musi być poddane weryfikacji i musi być uzgodnione z ogólnym celem produkcji w perspektywie. Może się bowiem okazać, że tempo wzrostu zakupów pewnych artykułów przez ludność lub surowców i ma-

teriałów przez przedsiębiorstwa było w ostatnich latach zawyżone albo zaniżone, albo też spożycie niektórych artykułów osiągnęło taki poziom, że teraz dla pełnego zaspokojenia potrzeb w tym zakresie wystarczy niższe tempo wzrostu produkcji itp. W wyniku więc tej analizy poziomu i struktury potrzeb przyszłościowych centralny planifikator ustala pewien maksymalny poziom i optymalną strukturę tych potrzeb w docelowym okresie planu.

Z kolei ustalony już cel planu porównuje się z możliwościami zwiększenia produkcji tak przez lepsze wykorzystanie mocy produkcyjnych, jak i przez stworzenie nowych mocy produkcyjnych. Jeśli pominąć wzrost wykorzystania mocy produkcyjnych już istniejących, to w rezultacie zrealizowanie założonego w planie poziomu i struktury spożycia społecznego zależeć będzie od rozmiarów nakładów inwestycyjnych. Rozmiary nakładów inwestycyjnych wyznaczane są przede wszystkim przez osiągnięty już poziom rozwoju produkcji i przez istniejącą działową i gałęziową strukturę produkcji (jeśli pominąć wpływ handlu zagranicznego). W wyniku zbilansowania założonego poziomu i struktury potrzeb społecznych — spożycia społecznego z możliwościami inwestycyjnymi gospodarki narodowej plan zostaje zatwierdzony i w formie zadań analitycznych, odcinkowych jest przekazywany do realizacji. Nakłady inwestycyjne kierowane są do poszczególnych działów i gałęzi produkcji zgodnie z obowiązującymi, dyrektywnymi wskaźnikami planu gospodarczego, a nie według kształtowania się koniunktury rynkowej. Oczywiście przy kierowaniu nakładów inwestycyjnych do poszczególnych dziedzin produkcji społecznej winno się wybierać warianty najbardziej efektywne i zarazem opłacalne. Z reguły też każdą decyzję inwestycyjną poprzedza analiza ekonomicznej opłacalności, ale analiza ta jest znacznie szersza, wykracza poza ramy rachunku wartościowego. Tym niemniej wymogi prawa wartości są tu także uwzględniane, chociaż nie one decydują o podejmowanych decyzjach inwestycyjnych. Decyzje te są podporządkowane realizacji podstawowego celu planu wieloletniego lub perspektywicznego, którym jest założony w planie poziom i struktura spożycia społecznego.

W wyniku realizacji zadań planu wieloletniego lub perspektywicznego powstają nowe proporcje produkcyjne i skutkiem tego kształtowane są nowe proporcje wymienne głównie przez systematyczną obniżkę cen lub ich regulację. Z reguły obniżka cen lub ich regulacja nie obejmuje wszystkich wytwarzanych produktów, lecz tylko ich część i jest podyktowana koniecznością zbliżenia tych cen do wartości towarów, co nie wyklucza wcale możliwości odstępstwa od tej zasady. W przypadku, kiedy w toku realizacji zadań planu lub po całkowitym zakończeniu tej realizacji nie następuje zmiana cen, przynajmniej częściowa, to w wy-

mianie występują zjawiska zbliżania i oddalania się cen od wartości towarów.

Tak więc możemy już stwierdzić, że prawo wartości aktywnie oddziałuje na proces kształtowania się rozwojowych proporcji produkcyjnych i wymiennych, ale tej aktywności oddziaływania nie można w żadnym razie określać mianem regulowania produkcji. Perspektywiczne proporcje produkcyjne kształtowane są w oparciu o bezpośrednie decyzje inwestycyjne państwa socjalistycznego, przy podejmowaniu których rachunek wartościowy jest tylko pomocniczym sprawdzianem prawidłowości przeprowadzonej analizy społeczno-ekonomicznej tych decyzji. W wymianie natomiast zachowanie określonej równowagi jest niezbędnym warunkiem prawidłowości podziału wytworzonych dóbr materialnych.¹⁶ Sposób gospodarowania społecznego stanowi co prawda jedność procesu produkcji i podziału, ale z tego faktu nie można jeszcze wyciągać daleko idących wniosków o decydującej roli form podziału w całokształcie form gospodarowania społecznego, gdyż tego rodzaju wnioski są teoretycznie wadliwe i praktycznie nieuzasadnione.¹⁷

5. WPLYW PRAWA WARTOŚCI NA DECYZJE PRODUKCYJNE PRZEDSIĘBIORSTW SOCJALISTYCZNYCH

Podstawowym celem działalności produkcyjnej przedsiębiorstw socjalistycznych jest realizacja wyznaczonych im przez plan gospodarczy zadań produkcyjnych. W toku realizacji zadań planu przedsiębiorstwa, jak i wcześniej przy opracowywaniu planu, ujawniają się jednak specyficzne cele personelu kierowniczego, poszczególnych pracowników i całej załogi przedsiębiorstwa. Personel kierowniczy, dążąc do pełnej realizacji zadań planu, stosuje różnorakie środki realizacji, które zapewniając wykonanie zadań, jednocześnie stwarzają możliwości uzyskiwania wyższych dochodów osobistych w postaci płac, premii, nagród, udziału w podziale funduszu zakładowego itd. Podobnie poszczególni pracownicy dążą do powiększania własnych dochodów osobistych przy stosunkowo możliwie najmniejszych nakładach pracy. Interesy przedsiębiorstwa jako całości i jako jednostki uspołecznionej są często sprzeczne ze specyficznymi i wąskimi celami i interesami personelu kierowniczego i poszczególnych pracowników. Sprzeczności te mogą wywierać ujemny wpływ na wyniki

¹⁶ Osiągnięcie równowagi wymiennej nie dowodzi wcale osiągnięcia równowagi ogólnogospodarczej, a zwłaszcza równowagi produkcji z punktu widzenia interesów przyszłościowych społeczeństwa socjalistycznego. Równowaga w wymianie jest tylko skutkiem określonego poziomu i struktury cen towarów.

¹⁷ Teza o regulacji roli prawa wartości z reguły jest wyprowadzona z decydującej roli w procesie gospodarowania warunków wymiany (podziału). Por. Mużel: *op. cit.*, ss. 169—173.

produkcyjnej działalności przedsiębiorstwa, co może się wyrazić tak w niepełnej realizacji zadań planowych, jak i w niedostatecznym dostosowaniu produkcji do wymogów konsumentów i potrzeb gospodarki narodowej. Najczęściej sprzeczności te uwidaczniają się w złej jakości wytworzonych produktów przy pełnym wykonaniu ilościowych i wartościowych wskaźników planu, jako że pełna realizacja ilościowych i wartościowych wskaźników planu jest z reguły warunkiem otrzymania przez personel kierowniczy i pracowników premii i nagród, czyli warunkuje poziom dochodów osobistych.

Osobiste i specyficzne cele personelu kierowniczego i poszczególnych pracowników są podporządkowywane przez cały zespół środków zwanych między innymi bodźcami ekonomicznymi zasadniczemu celowi działalności przedsiębiorstwa — realizacji zadań planowych. System kierowania i zarządzania działalnością przedsiębiorstw socjalistycznych dąży nie tylko do podporządkowania celów i interesów specyficznych celowi zasadniczemu, ale usiłuje wykorzystać te interesy i cele specyficzne jako narzędzie usprawnienia działalności przedsiębiorstw, tzn. jako narzędzie pełniejszego wykorzystania mocy produkcyjnych, oszczędnego gospodarowania surowcami i materiałami, zwiększenia wydajności pracy żywej, itp.

Pełna realizacja zadań planowych przedsiębiorstwa wymaga stosowania określonych środków i metod działalności produkcyjnej tak dotychczas stosowanych, jak i nowych, będących wynikiem ujawnienia istniejących rezerw produkcyjnych i unowocześnienia procesu produkcyjnego. W pierwszej kolejności przedsiębiorstwa wykorzystują środki najprostsze i najłatwiejsze w stosowaniu, które też powinny być zarazem środkami najbardziej ekonomicznymi. Po nowe środki działania przedsiębiorstwa sięgają dopiero wówczas, kiedy zmusza ich do tego stopień trudności realizacji zadań planu. Im większy jest stopień tych trudności, tym częściej przedsiębiorstwa muszą stosować nowe środki i metody działania, w tym także środki i metody o znacznym ryzyku — niepewności w działaniu.

Przy wyborze środków i metod działania przedsiębiorstwa muszą kierować się również zasadą ich ekonomicznej opłacalności, ponieważ ocena efektów działalności produkcyjnej dokonywana jest tak za pomocą mierników naturalnych — w jednostkach fizycznych, jak i za pomocą mierników wartościowych. Gdyby ocena działalności produkcyjnej odbywała się wyłącznie za pomocą mierników naturalnych — fizycznych, to przedsiębiorstwa nie dążyłyby do polepszania wskaźników ekonomicznej opłacalności produkcji, do obniżenia kosztów własnych i zwiększenia akumulacji finansowej. W przypadku zaś wyłącznego stosowania mierników wartościowych przedsiębiorstwa dążyłyby do sztucznego powięk-

szania wartości produkcji i akumulacji finansowej przez odpowiedni dobór materiałów produkcyjnych zwiększających lub obniżających koszty produkcji i wartość tej produkcji. Wystąpiłyby więc zjawiska ujemne o charakterze przeciwnym niż w przypadku poprzednim.

Dlatego w praktyce gospodarki socjalistycznej stosuje się mierniki naturalne — fizyczne i mierniki wartościowe, z których ostatnio najważniejszym staje się zysk przedsiębiorstwa. Zysk przedsiębiorstwa jest miernikiem społeczno-ekonomicznej opłacalności produkcji — efektem zwiększenia masy wytwarzanych produktów użytkowych i obniżenia kosztów własnych produkcji. Przy względnie stałych cenach towarów zwiększenie zysku przedsiębiorstwa winno nastąpić tylko albo w drodze obniżenia kosztów własnych produkcji przy nie zmienionej wielkości produkcji, albo przy nie zmienionych kosztach własnych i zwiększonej produkcji, albo wreszcie w wyniku działania obu tych przesłanek.¹⁸ W tym znaczeniu zysk przedsiębiorstwa powinien być podporządkowany realizacji podstawowego celu działalności przedsiębiorstwa — wykonaniu określonej planem ilości dóbr użytkowych.

Stosowanie w działalności produkcyjnej przedsiębiorstw socjalistycznych wartościowych mierników oceny tej działalności, posługiwanie się takimi kategoriami, jak wartość produkcji, akumulacja finansowa, zysk i koszty produkcji (jako narzędzia gospodarowania) jest dowodem oddziaływania prawa wartości na działalność produkcyjną przedsiębiorstw i na decyzje podejmowane przez przedsiębiorstwa produkcyjne.

Przedsiębiorstwa socjalistyczne w ramach posiadanej samodzielności podejmują decyzje operatywne i decyzje, których realizacja odbywa się w ciągu kilku lat działalności. Te ostatnie wynikają z obowiązującego przedsiębiorstwa planu wieloletniego i podejmowane są w celu zabezpieczenia realizacji zadań tego planu w latach następnych. Stopień oddziaływania prawa wartości na decyzje długookresowe jest raczej niewielki, gdyż podejmowane są one nie w wyniku oddziaływania warunków wymiany na działalność produkcyjną w przyszłości, lecz na skutek takiego oddziaływania wieloletniego planu gospodarczego. W pewnym stopniu jednak przedsiębiorstwa mogą pod wpływem oddziaływania warunków wymiany dostosować swoje decyzje do przewidywania warunków wymiany w przyszłości. Dostosowanie to musi być jednak zgodne z ogólnym celem planu wieloletniego. W większym stopniu prawo wartości oddziałuje na decyzje operatywne przedsiębiorstwa, na aktualną

¹⁸ W praktyce gospodarki socjalistycznej zwiększenie zysku przedsiębiorstw następuje również w wyniku działania innych przesłanek, w tym również w wyniku działania przesłanek niekorzystnych z punktu widzenia realizacji podstawowego celu działalności przedsiębiorstwa, tzn. realizacji ilościowego planu produkcji według określonej w planie struktury rodzajowej produkcji.

его działalność produkcyjną. Przedsiębiorstwa produkują bowiem wartości użytkowe dla społeczeństwa, którego preferencje ujawniające się w wymianie muszą być uwzględnione. W większym stopniu dotyczy to przedsiębiorstw wytwarzających na cele rynkowe, a w minimalnym tylko stopniu przedsiębiorstw zbywających swoje produkty w wymianie pozarynkowej.

Mimo aktywnego oddziaływania prawa wartości na działalność produkcyjną, prawo to nie reguluje produkcji przedsiębiorstw, gdyż funkcje te spełnia plan gospodarczy. Plan gospodarczy decyduje o wielkości i strukturze produkcji przedsiębiorstw socjalistycznych.

О механизме раздела общественного труда и производственных пропорциях

Резюме

Статья состоит из пяти частей. Часть первая работы посвящена обсуждению понятия регулятора производства. Автор под понятием регулятор производства понимает общественный механизм раздела ресурсов живого и овеществленного труда между разными областями общественного производства, причем этот механизм изменяется в зависимости от определенной формы общественного производства.

Во второй части обсуждается влияние закона стоимости на действие механизма раздела общественного труда. Полемизируя со взглядами В. Бруса, автор выдвигает тезис, что закон стоимости не выполняет функции регулятора или сорегулятора социалистического производства. Этот закон тоже не был ни регулятором капиталистического производства, ни простого товарного производства. Свой тезис автор широко обосновывает при помощи анализа условий действия закона стоимости в досоциалистических формациях и при социализме. Следующие части статьи посвящены обсуждению влияния закона стоимости на текущие и долгосрочные производственные постановления социалистического государства и на производственные решения самостоятельных хозяйственных единиц. Самое большое влияние, по мнению автора, оказывает закон стоимости на производственные решения социалистических предприятий, хотя это влияние не является регулирующим. Регулятором деятельности социалистических предприятий является хозяйственный план — обязательная директива деятельности. Еще меньшее, хотя и существенное влияние, оказывает закон стоимости на производственные постановления в социалистическом государстве.

Sur le mécanisme de la division du travail social et les proportions de production

Résumé

L'étude se compose de cinq parties. La première est consacrée à la présentation de la notion du régulateur de la production, par laquelle l'auteur comprend le mécanisme social de la division des ressources du travail de l'homme et des machines entre divers domaines de la production sociale, ce mécanisme changeant dépendamment de la forme définie de la production sociale.

Dans la seconde partie l'auteur parle de l'influence de la loi de la valeur sur le fonctionnement du mécanisme de la division du travail social. Polémisant avec les opinions de W. Brus, l'auteur présente la thèse que la loi de la valeur ne remplit pas la fonction du régulateur ou du corégulateur de la production socialiste. Dans son contenu général, cette loi n'était ni un régulateur de la production capitaliste ni celui de la simple production de marchandises. Cette thèse est largement motivée par l'auteur à l'aide de l'analyse des conditions du fonctionnement de la loi de la valeur dans les formations présocialistes et dans le socialisme.

Les parties suivantes de l'étude sont consacrées à la discussion de l'influence de la loi de la valeur sur les décisions en cours et à venir prises, relativement à la production, par l'État socialiste et par les unités économiques autonomes. Selon l'auteur, la plus grande influence est exercée par la loi de la valeur sur les décisions des entreprises socialistes, bien que cette influence ne soit pas celle de régulateur de production, ce rôle étant joué par le plan économique en tant que directive d'action obligatoire. L'influence de la loi de la valeur sur les décisions de l'État socialiste concernant la production est encore plus faible, quoique essentielle.